

HANS VON
BARTELS

1856-1913

Schilder tussen het vissersvolk

HANS VON
BARTELS

1856–1913

Schilder tussen het vissersvolk

WBOOKS

Katwijk's Museum

Inhoud

- 7 Woord vooraf
- 8 **'WAT JE ZIET,
KUN JE OOK SCHILDEREN,
ALS JE ZIEN EN SCHILDEREN KUNT'**
Hans von Bartels. Hamburg 25 december 1856 – München 5 oktober 1913
Karlijn de Jong
- 44 **HANS VON BARTELS IN KATWIJK**
Annemarie Kingmans-Claas
- 85 **SCHILDEREN IN GOUACHE**
Annemarie Kingmans-Claas
- 86 **DE REIZENDE VON BARTELS
IJMUIDEN, VOLENDAM EN URK**
Elisabeth Oost
- 110 **VON BARTELS VINDT
TWEEDE KATWIJK IN BRETAGNE**
André Groeneveld
- 136 Noten
- 143 Met dank aan
- 143 Fotoverantwoording
- 144 Colofon

**'WAT JE ZIET,
KUN JE OOK SCHILDEREN,
ALS JE ZIEN EN
SCHILDEREN KUNT'**

Hans von Bartels. Hamburg 25 december 1856 – München 5 oktober 1913

Karlijn de Jong

WILLY SLUITER (1873–1949), *Portret Hans von Bartels, 'Atelier München 1910'*, olieverf op doek, 119 x 89 cm, Katwijks Museum, collectie Genootschap Oud Katwijk, inv.nr. 3424

Hans von Bartels¹ werd op 25 december 1856 in Hamburg geboren en werd opgevoed door zijn moeder. Zijn vader, die kort daarvoor was teruggetreden uit Russische staatsdienst, overleed enkele weken na de geboorte van zijn enige kind.² De moeder van Hans was reislustig en nam hem regelmatig mee naar Zwitserland en Italië. Haar zoon tekende graag en nam op deze reizen een schetsboekje mee waarin hij zijn buitenlandse indrukken vastlegde. Op veertienjarige leeftijd wist Hans dat hij kunstenaar wilde worden en met de steun van zijn moeder zou hij enkele jaren later aan zijn opleiding tot schilder beginnen.

In 1874 begon Von Bartels dan als leerling bij de marineschilder Rudolph Hardorff (1816–1907), die in Hamburg een aanzienlijke reputatie genoot. Hans von Bartels bleef drie jaar bij deze strenge en grondig werkende leermeester, die hem via een vast rooster les gaf: om negen uur 's morgens moest de jongen zich melden op het atelier om er tot vier uur 's middags te werken.

Dat Hardorff zijn leerling afraadde om marineschilder te worden – dit vereiste een te grote technische kennis, vond hij – was volgens biograaf Eduard Heyck een belangrijke reden geweest om zich tóch op dit gebied te willen ontwikkelen: '(...) denn, wie alle Welt weiß, lieben wir nichts so heiß, als was sich uns verschließen will.'³ Daarbij, schrijft Heyck, ontwikkelde de jonge schilder een zeer scherp oog en was hij ervan overtuigd dat dit een eventueel gebrek aan technische kennis kon ondervangen. Von Bartels concentreerde zich vooral op zijn eigen waarneming. De jongen was echter nog niet zo ver dat hij hier uitsluitend op durfde te vertrouwen en op aanwijzing van zijn leermeester oefende hij zich in de landschapskunst. Hij leerde veel in het atelier van Hardorff. Even grondig als Hardorff omging met zijn eigen werk – hij liet de beste pigmenten via vaste leveranciers komen en stond wantrouwig tegenover nieuwe kleuren – beoordeelde hij het werk van zijn leerling. Von Bartels zou bijna twintig jaar later dan ook dankbaar één van zijn werken opdragen aan 'seinem geliebten Lehrer Rüd. Hardorff zur goldenen Hochzeit' (p. 10-11).⁴

In de zomer van 1874 stuurde Hardorff Von Bartels op diens eerste studiereis naar Holstein, het noordelijke hertogdom aan de Oostzee, waar Hans twee maanden in het stadje Lütjenburg zou verblijven. Hoewel Von Bartels op aanwijzing van zijn leraar

nauwgezette studies van de kenmerkende eikenbomen maakte, werd zijn aandacht vooral naar een ander onderwerp getrokken: het water. De beweging van het water en het effect van het licht op het steeds veranderende oppervlak hadden een grote aantrekkingskracht op de jonge schilder. Heyck schrijft dat de gehoorzame leerling op zondag, als hij vrij was, een voettocht van anderhalf uur ondernam om aan zee te kunnen werken. In de zomers erna volgden meer reizen, die Von Bartels meestal met zijn moeder maakte. Hij trok naar het Duitse eiland Rügen en naar de kusten van Mecklenburg bij Boltenhagen en Klützer Ort. De zee was het verbindende element, maar toch legde hij zich nog niet volledig toe op het schilderen van zijn geliefde onderwerp: zijn werken laten zich vooral nog omschrijven als landschapsstudies aan de zee.

Aan het einde van de winter van 1876–1877 werd Von Bartels door zijn leraar, die vond dat hij hem niets meer kon leren, ontslagen. De jonge schilder trok enkele maanden later naar academiestad Düsseldorf. Hoewel de opleiding tot landschapschilder aan de Königlich-Preußische Kunstakademie daar een uitstekende naam had, wendde Von Bartels zich niet tot de academie, maar opnieuw tot een privéleraar. Met een bij Hardorff gemaakt landschap, *Molen onder eikenbomen*, klopte hij aan bij Adolf Gustav Schweitzer (1847–1914), schilder van winterlandschappen en Noorse kustlandschappen.⁵ Schweitzer vond eigenlijk alles aan het schilderij verkeerd, maar kennelijk zag hij toch enig talent in Von Bartels, want hij was bereid hem als leerling aan te nemen. Schweitzer waarschuwde hem daarbij wel dat hij van voren af aan zou moeten beginnen. Von Bartels ging de uitdaging aan en Heyck noteert dat hij van Schweitzer leerde om meer kracht in zijn werk te brengen, door de robuuste kleuren van de natuur te gebruiken. Omdat zijn nieuwe leraar zich inhoudelijk aansloot bij Hardorff, werkte Von Bartels in zijn aangepaste stijl voort aan zijn landschapschilderijen.

In de herfst van 1877 stuurde hij een schilderij naar Kunstsälen Louis Bock & Sohn in Hamburg. Het toont een watermolen bij Rahlstedt, Hamburg, aan een klein en bijna geheel groenbegroeid water. Heyck omschrijft het als een vlijtig werk, in vaste naturalistische kleuren. Hoewel het duidelijk nog het voorzichtige werk was van een beginner, waarin de lucht en de bomen niet geheel overtuigden, was het krachtige, zonnige kleurgebruik opvallend. Heyck schrijft niet

voor niets dat er een opmerkelijke vreugde voor de werking van het zonlicht uit sprak. Dat dit het eerste werk is dat Von Bartels dateerde, kan wijzen op enige tevredenheid erover van de schilder zelf. Het moet voor hem dan ook een enorme opsteker zijn geweest dat het schilderij goed werd ontvangen en zelfs direct werd verkocht.

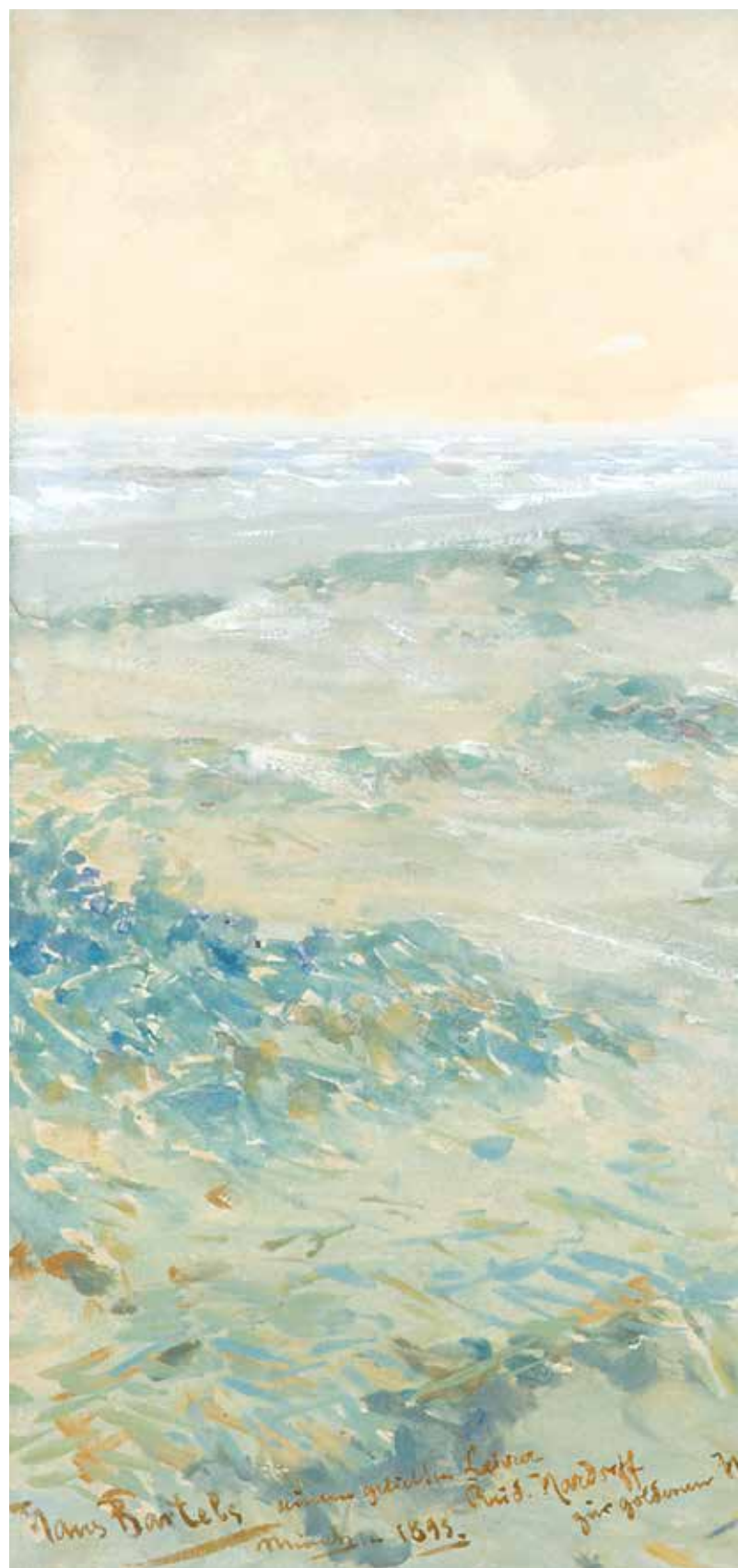
In de twee jaar dat Von Bartels lessen volgde bij Schweitzer trok hij in de zomer naar Rügen. Hier ontstond zijn tweede grotere olieverfschilderij, *Rügener Strand* (1878). Hoewel hij zijn landschappen nog niet helemaal terzijde schoof, werd het wel steeds duidelijker dat het strand en de zee de onderwerpen waren waarbij hij zich het meeste thuis voelde. Dat hij bij Schweitzer had geleerd om *alla prima* te schilderen, zal hem zeker hebben geholpen in het vinden van een eigen vorm om zijn zee- en strandstukken in te maken. In deze nat-in-nat werkwijze hoefde de schilder de verf niet volledig te laten drogen voordat hij een nieuwe laag olieverf kon opbrengen. Door het aanbrengen van de nieuwe verf op de nog natte laag daaronder kon hij niet alleen veel sneller te werk gaan, maar ook de kleuren op het doek mengen of in elkaar over laten lopen. Hierdoor konden prachtige kleurovergangen gemaakt worden: een uitkomst voor een schilder die zich wilde toelagen op water en lucht!

Von Bartels keerde in 1879 terug naar Hamburg waar hij weer bij zijn moeder introk en nog korte tijd in de leer ging bij Karl Oesterley (1839–1930). Van zijn drie leraren was Oesterley op dat moment de meest bekende. Hij schilderde Noorse berglandschappen en fjorden en de plaatselijke vissersbevolking. Waarschijnlijk gaf hij zijn leerling de laatste aanzet tot het definitief kiezen voor het schilderen van zee en strand.

Een nieuwe techniek

Von Bartels ontdekte in dit jaar, 1879, het schilderen in aquarel, een voor hem nieuwe techniek die hem niet meer zou loslaten. Hij maakte een Holsteins landschap met boerderij en voerde dit in een groter formaat uit dan tot dan toe gebruikelijk was in aquarel. Het is denkbaar dat het *alla prima* schilderen dat Von Bartels

HANS VON BARTELS, *Twee vrouwen en kind wachtend in de duinen*, München 1893, gouache op papier, 29,7 x 40,6 cm, annotatie: 'seinem geliebten Lehrer Rüd. Hardorff zur goldenen Hochzeit', collectie Simonis & Buunk Kunsthandel, Ede, 13224

HANS VON BARTELS, *Eenzame wandelaar*, 1887, marouflé
23 x 33 cm, Katwijks Museum, collectie Genootschap Oud
Katwijk, inv.nr. 3411

bevestigd werd. Hoewel de vergelijking met het impressionisme vanwege het buiten schilderen en het belang van het zonlicht in zijn werk voor de hand ligt, was Von Bartels geen impressionist. Hij wilde dit ook niet zijn: hij schilderde realistisch maar maakte wel een eigen aantrekkelijke realiteit. De lelijke kant van de dingen kwam in zijn realiteit nauwelijks voor. Hoewel hij veel oog had voor de moeilijkheden van het boeren- of vissersvolk – een wereld waarvan hij zelf zeer ver verwijderd was – schilderde hij zijn modellen met respect, als gelijken (p. 18).

HANS VON BARTELS, *Poserende visser- 'Katwijk (18)89'*,
olieverf op doek 33 x 24 cm, collectie LieveLand

Mijmering (Katwijk), olieverf op doek 47,6 x 33,3 cm,
collectie Simonis & Buunk Kunsthandel, Ede, 10741

HANS VON BARTELS, *Jong meisje van Rijsoord*, Dordrecht op de achtergrond, 'München', gouache, 100 x 80 cm, collectie Lieveland

HANS VON BARTELS/EDIT. GEORG HIRTH (1841-1916), *Omslag tijdschrift Jugend nr. 13 1916*, collectie Lieveland

worden toevertrouwd.³⁶ Voor de tentoonstellingen in München had Von Bartels overigens wel wat wisselgeld te bieden aan de Nederlandse inbrengers. Door zijn tussenkomst waren op de tentoonstelling van 1913 goed verlichte en gunstig gelegen zalen aan de Hollandse schilders ter beschikking gesteld.³⁷ Het werven voor tentoonstellingen deed Von Bartels niet uitsluitend voor zijn thuisstad: aan zijn Nederlandse collega Nicolaas Bastert (1854-1939) schreef Von Bartels dat hij hoopte dat hij voor de tentoonstelling in het Berliner Künstlerhaus een of twee van zijn 'oft bewunderden' werken wilde inzenden.³⁸

Nieuwe studiereizen

Tussen alle bemiddelingen door was Von Bartels bovenal aan het werk. De reis die hij in 1894 maakte naar het voor hem nog onbekende Engeland pakte boven verwachting uit. Hij reisde met de trein en auto naar de granieten kliffen bij Land's End in het uiterste zuidwesten van Engeland. Met de rotsen, de woeste zee en het heldere water was het een prachtige plek voor de schilder. Hij maakte er studies van de gouden rotsen in de doorschijnende kleuren van het water bij het licht van de ondergaande zon. Nadat hij op de terugweg de Londense musea had bezocht – eindelijk kon hij het werk van zijn geliefde Turner zien! – noemde hij het de mooiste reis die hij tot dan toe had gemaakt. Met de herinnering aan de Engelse kust vers in het geheugen maakte hij gedurende de winter grote brandingschilderijen in olieverf. Naar groot onbegrip van Heyck werden deze niet makkelijk verkocht: 'Wollte man bereits von dem sonst so leicht Verkaufenden nur noch holländische Fischer und Boote und holländischen Kachelglanz sehen?' (p. 31)³⁹ Wellicht schrikte de matige ontvangst van deze werken de schilder wat af. Het zou een paar jaar duren voordat Von Bartels het schilderen van kliffen en de branding weer oppakte.

De zomer erna maakte Von Bartels meerdere studies op de Koerse Schoorwal ('Kurische Nehrung'), een smalle landtong aan de Oostzee (p. 30). Vanwege de rust, het natuurschoon van duin- en boslandschap en het krachtige licht had het een bijzondere aantrekkingskracht op kunstenaars.⁴⁰ Von Bartels keerde huiswaarts met studies waarin hij het strand, de rotsen, de branding en het water bij ondergaande zon en een schemerige lucht verbeeldde in dikke klodders olieverf met felle tinten groen en geel eraan toegevoegd. Moderne werken, waarin de verf een moderne, pasteuze behandeling kreeg.

Von Bartels bleef ook rond de eeuwwisseling actief reizen. Hij schilderde in IJmuiden en Scheveningen (p. 30) en maakte in 1901 op uitnodiging van aartshertog Karl Stefan een wekenlange cruise langs de Adriatische kust van Italië en Dalmatië. Ook in de omgeving van München trok Von Bartels erop uit (p. 32). Hij leek een hernieuwde interesse te hebben in bloemen (p. 32) en natuurstudies, die hij in Nederland ook maakte. Op de gigantische Vierjaarlijksche van 1903 in Amsterdam, waarop maar liefst 812 werken tentoongesteld werden, werd het werk van Von Bartels bekroond en aangehaald in de krant: hoewel de ten-

HANS VON BARTELS, *Vrouw en drie kinderen, Urk, 'UK(19)08'*, aquarel, 46,7 x 33,8 cm, collectie Museum Het Oude Raadhuis Urk

Breïend Urker meisje op de Staart, 'UK (19)08', olieverf op doek, 32 x 22 cm, particuliere collectie

Het eiland had slechts één logement, hotel Hoekstra. Het hotel probeerde, in navolging van het Volendamse hotel Spaander, ook toeristen te trekken en verspreide voorgedrukte briefkaarten met daarop pittoreske dorpsgezichten met de tekst *Bezoekt het typisch schilderachtige eiland Urk, alle informatie geeft Hotel Hoekstra, aldaar* (p. 102). De pogingen lijken vruchten af te werpen. Op 1 augustus 1908 meldde *Het nieuws van den dag*: 'Het eiland Urk wordt

in de laatste jaren door de verbeterde vervoersmiddelen in toenemende mate bezocht door buitenlanders, die vaak opgetogen zijn over de ligging van het kleine eiland. De eigenaardige kleederdracht der bevolking en hare oude zeden en gewoonten blijken voor die Amerikanen, Engelschen, enz. een bijzondere bekooring te hebben. Om er eenige weken te vertoeven is er dezer dagen aangekomen de bekende schilder prof. Hans von Bartels met zijn gezin uit München.'²⁸ De inmiddels 52-jarige Von Bartels reisde door Nederland met zijn vrouw en drie kinderen, zoon Wolfgang en dochters Inga en Wera.

Ook ondernemers uit Duitsland lieten in deze periode hun oog op het eiland Urk vallen en vatten het plan op een badhuis op te richten zodat het eiland zou kunnen uitgroeien tot een badplaats. Het idee strandde op het bezwaar van 'de eigenaardige levenswijze die ook op den zondag zal plaatshebben, en in strijd is met de geloofstraditiën van de bevolking van Urk.'²⁹

Toen Von Bartels op het eiland aankwam, was een groot deel van de bevolking, met name de vissers, afwezig. Wegens de slechte ansjovisvangsten hadden zij het eiland verlaten om elders hun brood te verdienen. Ze gingen vooral naar Vlaardingen en Maassluis om op de loggers op haring te vissen maar ook naar Emden. De pers sprak van een ware exodus.³⁰ Meer dan 10% van de bevolking verliet het eiland om na een half jaar werken elders weer terug te keren.³¹

Het waren de binnenhuisjes die Von Bartels in deze periode schilderde. We kennen van hem geen enkel havengezicht, waarschijnlijk omdat daar weinig bedrijvigheid was. Slechts eenmaal schetste hij het vooronder van een botter met daarin een klein gezelschap. Von Bartels schilderde diverse interieurs met breïende dames aan een tafel, een man met een kind op zijn schoot en een jonge vrouw wachtend bij het raam. Alles verbeeldde de leegte van het eiland Urk dat een groot deel van haar werkende bevolking miste. Het werk van Von Bartels is kleurrijk en trefzeker.

Von Bartels verbleef in deze periode niet in het hotel maar bij de burgemeester van Urk, Jonkheer Anton van Suchtelen van de Haare en zijn hoogzwangere vrouw Elisabeth den Beer van Portugaël en hun dochttertje. Het stel was drie jaar daarvoor getrouwd. Elisabeth was op het moment dat Von Bartels aankwam acht maanden zwanger. Het jonge burgemeestersgezin woonde in een van de vleugels

Künstler-Monographien

xvii.^e
LXVII

H.v. Bartels
von
Ed. Heyck

Delhagen & Klasing, Bielefeld, Leipzig

Colofon

Hans von Bartels (1856–1913). Schilder tussen het vissersvolk verschijnt ter gelegenheid van de gelijknamige tentoonstelling in het Katwijks Museum, van 10 juli t/m 10 november 2018.

Uitgave

WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
www.wbooks.com
i.s.m.

Katwijks Museum
info@katwijksmuseum.nl
www.katwijksmuseum.nl

Tekst

Karlijn de Jong
Annemarie Kingmans-Claas
Elisabeth Oost
André Groeneveld

Eindredactie

Jan Buijsse

Beeldredactie

André Groeneveld

Vormgeving

Miriam Schlick, Amsterdam

Tentoonstellingscommissie

Ans Parlevliet, voorzitter
Huig van Duijn, secretaris
Arie van Egmond, penningmeester
Ria de Best
André Groeneveld
Kees Haasnoot
Else Speelman
Cees Tavenier
Johan Thelen

© 2018 WBOOKS Zwolle
Alle rechten voorbehouden.
Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam.

© c/o Pictoright Amsterdam 2018.

ISBN 978 94 625 8268 2
NUR 646

Beeld

Omslag

Hans von Bartels, *Im Gedanken*, gouache, 76 x 60 cm, particuliere collectie

Frontispiece

Hans von Bartels, *Im Gedanken*, gouache, 76 x 60 cm, particuliere collectie

Schutblad voor

Hans von Bartels, *Opspattende golf*, olieverfstudie op doek, 24 x 31 cm, Katwijks Museum, collectie Genootschap Oud Katwijk, inv.nr. 3418

Schutblad achter

Hans von Bartels, *Twee meisjes in een zeewierveld*, Saint-Guérolé, Bretagne, olieverf op doek, 32 x 46 cm, Katwijks Museum, collectie Genootschap Oud Katwijk

Op 10 juli 1887 kwam Hans von Bartels voor het eerst naar Katwijk aan Zee. Hij verbleef in een huisje aan het Eerste Duinpad. Er was maar weinig comfort en geen stromend water. Het waren warme dagen met nauwelijks wind en een spiegelgladde zee. Von Bartels was wat teleurgesteld in Katwijk maar ontdekte er wel iets anders: de in kleurrijke streekdracht gestoken inwoners. Na die eerste ontmoeting volgde in 1891 een tweede en Von Bartels keerde vervolgens tot aan zijn dood ieder jaar terug in Katwijk.

Vanaf 1885 konden kunstenaars die Katwijk bezochten, onder meer kiezen voor een verblijf in het chique Hotel Du Rhin gelegen aan de noordzijde van de Boulevard. Het hotel had vier ateliers en schilders konden er werk exposeren en verkopen. Toch verkoos Von Bartels een kamer bij de plaatselijke bevolking. Zo ontstond een goede band met de Katwijkers en vernam hij verhalen uit de eerste hand. Daarom zien we bij Von Bartels veel minder een romantische kijk op het vissersleven maar meer de dagelijkse realiteit van het harde vissersbestaan. Een goed en indringend voorbeeld daarvan is het werk *Vrouwen van Hollandse vissers wachten de thuiskomst*. Zijn motto was: 'Wat je ziet, kun je ook schilderen, als je zien en schilderen kunt'.

Naast Katwijk bezocht Von Bartels ook andere kunstenaars- en schildersdorpen zoals Volendam, Urk en Saint-Guénolé in het Franse Bretagne.

In een viertal essays gaan Karlijn de Jong, Annemarie Kingmans-Claas, Elisabeth Oost en André Groeneveld in op leven en werk van Hans von Bartels (1856–1913).

KUNST
in katwijk

WWW.WBOOKS.COM